

Маслова Т. Б.,
Національний технічний університет України "КПІ"

ЕВОЛЮЦІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕКСТУ

У статті розглядаються основні підходи до вивчення тексту, які сформувалися у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці протягом останніх десятиліть; обґрунтовано відсутність загальноприйнятої дефініції тексту.

Ключові слова: лінгвістика тексту, визначення поняття "текст", граматики тексту, семантика тексту, прагматика, цілісність тексту.

В статье рассматриваются основные подходы к изучению текста, которые сформировались в отечественной и зарубежной лингвистике на протяжении последних десятилетий; обосновано отсутствие общепринятой дефиниции текста.

Ключевые слова: лингвистика текста, определение понятия "текст", грамматика текста, семантика текста, прагматика, целостность текста.

The paper concerns the major approaches to text analysis and interpretation which have appeared in linguistic science over the last decades. The reason for there being no generally accepted definition of text is given.

Key words: text linguistics, definition of text, text grammar, text semantics, pragmatics, text coherence.

В останні десятиліття лінгвістика тексту залишається актуальним напрямом мовознавства, оскільки зацікавленість сучасних науковців у процесі комунікації, природі зв'язного мовлення та мовленнєвої діяльності людини підтримує інтерес до проблеми тексту як основної комунікативної одиниці. Проте визначення тексту як об'єкту лінгвістичних досліджень ще й досі викликає дискусію. Наразі існує кілька сотень різних визначень тексту, в яких мовознавці намагаються пояснити складну природу поняття "текст", наводячи його найсуттєвіші характеристики або наголошуючи на опозиціях "текст – речення", "письмовий текст – усний текст", "текст – дискурс".

Дана стаття має на меті встановити основні підходи до вивчення тексту, які існують в сучасних лінгвістичних студіях, щоб з'ясувати причини такої множинності та різноманіття дефініцій.

З давніх часів антична риторика, поетика, семіотика, герменевтика та інші науки досліджують знання, що закладені в текстах. Однак текст є самостійним предметом наукового аналізу лише для лінгвістики тексту, однієї з порівняно молодих мовознавчих дисциплін.

Виникнення та розвиток лінгвістики тексту припав на період переходу від статичної та таксономії мовознавчого структуралізму до динаміки й вивчення функціонування мови в дії. Європейське наукове знання середини ХХ ст. почало орієнтуватися на нову функціональну парадигму, в результаті чого центр уваги лінгвістів перенісся з мовної системи на мовленнєву діяльність і, зокрема, її продукт – текст [7, с. 13].

Термін "лінгвістика тексту" вперше вжив румунський вчений Е. Косеріу (*linguistica del texto*) ще у 50-х рр., коли активно почала обговорюватися необхідність змінити формальний підхід до вивчення мовних одиниць в межах окремих рівнів (напр., фонетичного, морфологічного, синтаксичного) і розглядати ці елементи як результат сегментації та аналізу на новому, вищому за синтаксичний, автономному рівні мови – текстовому.

Нова лінгвістична дисципліна базувалася на здобутках аналізу дистрибуції надфразових єдностей і міжфразових зв'язків й передбачала вивчення тексту шляхом досліджень його компонентів – абзаців, темо-рематичних послідовностей, анафоричних структур, механізмів семантичного повтору (В. Дресслер, Б. Палек, М. Хеллідей, З. Шмідт, О.І. Москальська, Т.М. Ніколаєва, О.В. Падучева) [6, с. 5].

Центром формування лінгвістики тексту стала Німеччина, де тривалий час успішно розроблялися концепції актуального членування речення й комунікативного динамізму. В кінці 60-х рр. тут виходить низка монографій та наукових статей з лінгвістики тексту (Р. Харвег, Я. Петефі, Х. Ізенберг). Суттєвий внесок в розвиток нової мовознавчої дисципліни зробили також вчені Лондонської та Французької функціональних шкіл, а також радянська філологічна традиція, зокрема текстова концепція М.М. Бахтіна [4, с. 5].

Цікаво, що спочатку дослідження тексту називалися *суперсинтаксисом* (В. Дресслер), *макросинтаксисом* (З. Харрис), *гіперсинтаксисом* (Б. Палек) і були частиною граматики, яка вивчала засоби зв'язності речень одного мовленнєвого твору [3, с. 60].

Дійсно, на першому етапі (60-ті – поч.70-х рр.) провідним в аналізі та інтерпретації тексту був підхід, сформований структуральною парадигмою, в межах якої текст розглядався як когерентна множина речень, як предметний статичний об'єкт, що розкладається на частини. Цей етап становлення лінгвістики тексту можна назвати *структурно-граматичним*, коли увага лінгвістів була прикута до засобів та різновидів зв'язності тексту, а також до принципів її дотримання з метою забезпечити більш адекватне сприйняття тексту читачем. Відповідно, під текстом розуміється ієрархічно побудована одиниця, що складається з низки окремих висловлювань, об'єднаних структурно та інтонаційно у більш складну одиницю [9, с. 23].

У роботах із структури та синтаксису зв'язного тексту розглядаються проблеми кореференції, лексичного повтору, заміни, анафори, дейксиса; особливості компонентів структури тексту (абзац, складне синтаксичне ціле, надфразова єдність); членування тексту "тема-рема"; типологія міжфразових логічних відношень тощо.

Проте, вивчення лише структури тексту та його граматичних характеристик не могло дати відповідь на питання про категоріальні стратифікації тексту і виявлення механізму глобальної зв'язності, засобів створення цілісності тексту, т. п. Внаслідок цього більш детально почала вивчатися текстова семантика, тобто багаторівневість, різноплановість та глобальність семантичного наповнення тексту.

Передумови появи “семантики тексту” у 70-х рр. випливають з досліджень семантики синтаксису, зв’язності тексту і намаганням виявити відношення всередині текстового змісту.

У 1972 р. нідерландський вчений Т. ван Дейк ввів поняття “семантичноїмакроструктури”, щоб надати абстрактний семантичний опис глобальній зв’язності тексту. Інакше кажучи, поняття макроструктури використовується для характеристики внутрішньої зв’язності тексту (когерентності), опису специфічних тем тексту, окреслення його основного змісту. Вчений пояснює поняття “макроструктури” як конвенціональні знання про схеми того чи іншого типу тексту, підкреслюючи важливість глобальних структур, що відображають і тематичний зміст, і схематичну форму в реальних процесах породження та розуміння тексту [3, с. 129-131].

Таким чином, в кінці 70-х рр. проблема зв’язності тексту почала розглядатися з точки зору семантичної еквівалентності (семантичний повтор, міжфразова валентність), на основі якої речення об’єднуються у зв’язний текст, який розуміють як фіксовану послідовність речень, що зв’язані між собою семантично різними мовними засобами [1, с. 27].

В рамках *семантичного підходу* лінгвістика тексту займається проблематикою семантичних компонентів та змістовної структури тексту, співвідношенням семантики тексту і контексту, змістовних категорій тексту, семантико-змістовних основ розуміння та інтерпретації тексту тощо.

У сер. ХХ ст. поява нових теорій та галузей знань, орієнтованих на мовлення та комунікацію, призвела до виникнення підходів вивчення тексту в рамках його інтерпретації слухачем/ читачем з урахуванням соціально-психологічних, емоціональних та естетичних факторів, що в решті-решт обумовило розвиток таких напрямів лінгвістики тексту як комунікативно-прагматичний, семіотичний та когнітивний.

З 80-90-х рр. текст починає розглядатися як важливий елемент комунікативної системи, що існує в певному екстралінгвістичному середовищі. *Комунікативно-прагматичний підхід* ґрунтується передусім на тому, що навіть письмовий текст є дією, що пов’язує учасників комунікації – автора і читача. Тому будь-який текст – це складний мовленнєвий акт, який реалізується з певним наміром та метою і в якому використовується цілий комплекс мовних засобів та прийомів впливу на адресата [1, с. 20].

Лінгвістика тексту комунікативно-прагматичного спрямування оперує ключовими концептами прагматики, теорії дискурсу і теорії мовленнєвої комунікації. Деякі вчені ототожнюють процес спілкування з текстом, вважаючи його втіленням самої комунікації, що потребує прагматичної інтерпретації. Інші розглядають текст як результат спілкування, в який втілюється “живий” дискурс після свого завершення [2, с. 147].

Як наслідок, до складу текстових категорій долучилися комунікативні складові (напр., категорія оцінки (Н.Д. Арутюнова, 1981), категорія образу автора (З.Я. Тураєва, 1991), категорія адресованості (О.П. Воробйова, 1993)); і були сформовані комунікативно-функціональні та прагматичні концепції й моделі тексту (напр., Т. Дейк (1989), Г.Г. Почепцов (1987), І.П. Сусов (1990), С.О. Радзієвська (1993)).

Комунікативно-прагматичну спрямованість має і *семіотичний напрям* лінгвістики тексту, в межах якого вивчають знакові моделі тексту, побудовані на взаємодії учасників комунікації за посередництвом тексту.

Головне завдання семіотики тексту полягає у реконструкції того, як відбувається інтерпретація тексту, що розуміється як один із знакових об’єктів світу – “макрознак”. Відповідно, важливе значення має семіотична концепція Ю.М. Лотмана, за якою текст класифікується як неподільний сигнал у знаковому просторі культури. Текст розглядається у “семіосфері”, що є єдиним механізмом, в якому будь-який текст стає знаковим актом і співвідноситься з принципами та закономірностями всесвіту. Поява нових текстів, мовленнєвих жанрів вводить в цей семіотичний всесвіт новий “макрознак”.

Динаміка семіосфери має ще один культурно обумовлений аспект – текст у тексті, або “згорнутий” текст, що утворює при посиланні на нього в іншому тексті вбудовану семіотичну ситуацію, яка змінює всю семіотичну ситуацію всередині того текстового світу, до складу якого він входить. У процесі декодування такого тексту читач перебуває з ним у прагматичних відношеннях [5].

Нарешті, на початку ХХІ ст. когнітивна лінгвістика запропонувала ще один погляд на природу тексту, який розуміється як складний знак, що виражає знання автора про дійсність і втілюється у вигляді індивідуально-авторської картини світу. В межах когнітивного напрямку лінгвістики тексту концепція макроструктур Т. ван Дейка проєктується на моделювання текстових схем, прототипів як ментальних зразків текстів, які є структурами знань, що беруть участь у створенні та інтерпретації текстів і з якими читач порівнює реальний текст. В центрі уваги мовознавців знаходяться процеси створення і сприйняття тексту, що є результатом ментальних процесів отримання, обробки, репрезентації та зберігання людського знання.

Дослідження когнітивної структури, яка є змістом тексту як макротексту на основі моделювання ментальних конструктів, завдяки яким текст створюється і декодується, спирається на обробку тексту з урахуванням не тільки психологічних механізмів пам’яті людини, але й соціально-прагматичних факторів – різних характеристик учасників комунікації, їх установок, преференцій, знань, поглядів, почуттів, емоцій і т. д. [3, с. 46].

Загалом, *когнітивний підхід* до вивчення тексту передбачає ментальну репрезентацію реального світу і оперує різними ментальними структурами уявлення концептуального простору тексту: фреймами, ментальними моделями та пропозиціональними моделями (В.З. Дем’янюк, В.Б. Касевич, Е.С. Кубрякова, Ю.С. Степанов, та ін.).

Таким чином, на визначення поняття “текст” наклали відбиток етапи становлення й формування напрямів лінгвістики тексту як самостійної дисципліни, що рухалася від текстової граматики до теорії комунікації. Різноманіття напрямів спричинило відсутність однозначної дефініції тексту, проте уможливило всебічне тлумачення об’єкта вивчення.

Спочатку визначення тексту вказували передусім на особливу організацію поверхневої структури та певні закономірності “глибинних” змістовних відносин у тексті. Зараз лінгвістика тексту інтегрує досягнення нових теорій і галузей знань, орієнтованих на мовлення, акт комунікації, і тому текст перетворюється на складну ко-

мунікативну структуру, за допомогою якої здійснюють комунікацію автор та адресат і враховується ситуація спілкування. Відповідно, в лінгвістичній літературі текст визначається залежно від того, який аспект у вивченні його природи цікавить дослідників найбільше – структурно-композиційний, семантико-смісловий, чи інтенційно-прагматичний.

Отже, текст є складним явищем мовної та позамовної дійсності, який виконує багато функцій – бере участь у комунікації, допомагає зберігати і передавати інформацію в просторі та часі, фіксує психічне життя індивідів, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури та віддзеркаленням певних соціокультурних традицій [2, с. 146]. Тому загальною стратегією сучасної лінгвістики тексту є перехід від вивчення текстової інтегрованої структури до аналізу тексту як комунікативної системи, детермінованої такими її складниками, як особистість мовця (автора) у сукупності його психологічних, ментальних, соціально-культурних, етнічних та інших властивостей [8, с. 106]. Заради цього до лінгвістичних студій залучаються знання із суміжних дисциплін – когнітології, літературознавства, філософії, психології та соціології.

Література:

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : Учебник. – 3-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука. 2005. – 495 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Дейк Т. А. ван, Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М., 1988. – 208 с.
4. Кубко В. П. Документна лінгвістика. Конспект лекцій для студентів спеціальності 7.020105. – Одеса : ОНПУ, 2009. – 81с.
5. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике и топологии культуры. – 1992. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/01.php
6. Радзівська Т. В. Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення : Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – К., 1999. – 33 с.
7. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. К. – ЦУЛ, “Фитосоциоцентр”, 2002. – 336 с.
8. Тураева З. Я. Лингвистика текста. – М. : URSS, 2009. – 136 с.
9. Щирова И. А., Гончарова Е.А. Многомерность текста : понимание и интерпретация: Уч. пособие. – СПб. : ООО “Книжный дом”, 2007. – 472 с.